

СЛОВНИКОВІ МАТЕРІАЛИ

Зінаїда Козирєва

Лексикографічне відтворення опозиційності в публіцистиці Є. Сверстюка

Зрослий в останні десятиріччя інтерес до вивчення мовотворчості як різновиду творчої діяльності окремої особистості, а часом і естетично трансформованих засобів народної мови, спричинений прагненням пізнати віддзеркалені у високохудожній формі особливості національного світовідчуття та української мовної свідомості. Джерелом збагачення національної мови новаціями (лексико-фразеологічними, граматичними, словотвірними, стилістичними) є мовотворчість видатних письменників, публіцистів і перекладачів. Реалізація культури відбувається через художню мову, яка потребує закріплення в авторському словнику як надійному інструменті дослідження ідіостилю та художнього світу письменника і, ширше, творчої мовної особистості загалом. Процес цей двосторонній: з одного боку, словник є репрезентантом мови творчої особистості, з другого, – він першооснова для подальшого дослідження мови творчої особистості. Акумуляючи багатий матеріал мовно-виражальних засобів у творах письменника, словник дає змогу з'ясувати вплив його творчості на розвиток літературної мови та визначити характер наступних лінгвістичних дослідження. Отже, словник покликаний дати відповідь на два основні мовознавчі питання: 1) причина створення нових слів і висловів; 2) мовні засоби їх створення.

Попри те, що останнім часом літературно-громадський інтерес до творчості шістдесятників, зокрема до творів представника їх радикального крила Євгена Сверстюка, помітно поживавився (з'являються статті, в яких по-новому оцінюється творчість письменника та її значення для сучасності), майстерність Є. Сверстюка як художника слова вивчена недостатньо. Працюючи практично в усіх літературних жанрах – прозі, поезії, літературній критиці, – Є. Сверстюк доносить до читача думку, висловлену образною мовою, відточеним і вивіреним словом. Тонке розуміння сили слова, повернення йому первісного значення, точне оперування ним в образних тлумаченнях – визначальна характеристика Сверстюка-письменника, послідовного борця з «порожніми» словами і втіленими в них ідеалами. Особливістю творів Є. Сверстюка є поєднання, взаємопроникнення двох стилів – публіцистичного і релігійного. Домінантою композиційно-мовленнєвої структури публіцистики Є. Сверстюка є створений ним тип сакрально-

політичної оповіді. За жанром публіцистичні твори Є. Сверстюка («Блудні сини України», «Світлі голоси життя», «На полі честі») – філософсько-експресивні есе. Серед порушених тем – соціальна, національно-культурна, релігійна. У світоглядній системі письменника на першому місці перебуває лексика соціально-політичного, етичного змісту. Це загально-вживані терміни або слова, які в творі набувають ідеологічного змісту. Відмітна особливість творчої манери Є. Сверстюка – принципопозиційності.

Головна опозиційна пара Сверстюкових творів – країни Заходу / Росія, відповідно, імперії західні / Російська імперія. Імперії західні – *гуманний Захід, імперії рабів Божих*, які «вчать культури й господарки, щоб краще використовувати природні і людські ресурси» (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993 (1990), 12), Російська імперія – *імперія блудних синів, імперія закам'янілого зла, імперія терору й голодомору, імперія зла і неволі, советська[радянська]імперія брехні, колосальний концтабір, Вавилонська вежа, червона імперія зла, край беззаконня, велика зона, імперія найгіршого татунку*, яка «руйнує народне [народне] життя, природу й характер поневолених націй» (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993 (1990), 12). Відповідно, влада західного типу протиставлена владі російській: перша представлена як така, що не мала влади над людиною і протилежна їй – советська [радянська] система – *антинародна влада, босяцька влада, комуністична оприччина [опричнина], приречений світ, експериментальний барак, приречений корабель, край беззаконня, каральна машина, велика зона*. У «Словнику мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття» (далі – СМТО) ця опозиція представлена типовими назвами: *Пен-Клюб і червона імперія зла*, лексикографічно оформленими у такий спосіб:

ПЕН-клуб, ПЕН-Клуб (норм. клуб), -у, ч. Міжнародна неурядова організація, що об'єднує професійних письменників, редакторів, перекладачів та ін. з метою сприяння дружбі й інтелектуальній співпраці письменників усього світу; бореться за свободу слова, права людини. *Такі символи, як ПЕН-клуб, AmnestyInternational, університети, поштиво відкладалися в окрему шухляду і начебто респектувалися* (Є. Сверстюк, *На полі честі*, 2015, 252); *Якби зібрати всі листи, телеграми, книжки і зворушливі святкові подарунки, які вислала протягом останніх десяти років своїм невідомим братам і сестрам одна тільки жінка з Бремену – Христя Бремер, ви розгубилися б і розвели руками: «Це неможливо»! Йдеться не про те, чи робить вона це на кошти Міжнародного [Міжнародного] ПЕН-Клубу [Клубу] інших добродійних організацій, чи на власний кошт – ідеться про те, що жадна радянська інституція з цілим штатом не потягла б такої роботи!* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 104); *У 1978 році Василь Стус стає почесним членом англійського ПЕН-Клубу [Клубу]* (Є. Сверстюк, *Світлі голоси життя*, 2014 (1993), 556). – Абревіатуру ство-

рено за подібністю до слова, що позначає традиційний атрибут письменницької праці, від англ. **poet** «поет», **essayist** «есеїст», **novelist** «романіст», які складаються в англійське слово *pen* «перо, ручка». Український відповідник ПЕН (*пен*). Заснований у Лондоні в 1921 р. з ініціативи англійських письменників Кетрін Емі Доусон-Скотт і Джона Голсуорсі. Останній став першим президентом пен-клубу. – У СУМЖ: пен-клуб, без іл.: у СУМД: пен-клуб, в іл. – *пен-клуб*.

імперія: червона імперія [зла], *несхв.* Про комуністичний СРСР як велику державу, яка несе воєнну загрозу світові. *Для нас, українських шістдесятників, звичних говорити і писати загально визнані істини про Російську імперію, а підтекстом викривати червону імперію, звичних словами клясиків [класиків] бити сучасну неправду – позиція російських націоналістів здавалась наскрізь фальшивою!* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 127); *А тим часом падіння влади Антихриста в Європі [Європі] почалось уже після поразки фашизму. Саме тоді настала хвиля клерикалізації Німеччини, Польщі... Нарешті та хвиля захоплює і пустелі червоної імперії зла* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 75). – Колірний прикметник червоний пов'язаний з державним прапором СРСР – червоним полотнищем з серпом і молотом. Червоний прапор – релігійний і військово-політичний символ, здавна відомий українцям, корінним жителям Київської Русі, один з історичних символів українського народу. У ХІХ – ХХ ст. став одним з основних символів революційної боротьби, також більшовизму, соціалізму, через що на ставлення до нього стали впливати політичні уподобання людей: для одних він став символом свободи й звільнення від рабства, для інших – символом насильства, геноциду, смерті. – Див. **імперія закам'янілого зла; імперія терору й голодомору**.

Опозиція «свій» – «чужий» конкретизована поняттями «Захід» – «Схід» як діаметрально протилежними економічними системами, коли *те, проти чого вистояв Захід ... повертається назад повною мірою зі Сходу, зав'язуючи Захід у невротичний вузол* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 29). *Захід упорядкований, ситий, заматеріалізований [заматеріалізований]* (там само, 105) протистоїть плановій економіці соціалізму – *казармовому комунізму*. Автор наголошує, що мірою розрізнення «більш своїх і зовсім чужих» була міра причетності до Заходу, адже *Захід є Захід: там джерел не замулювано, рік не висушувано і відродження не розстрілювано* (там само, 28), хоч і визнає, що шістдесятники *трохи ідеалізували Захід і через панівну орієнтацію, традиційну в Російській імперії, і через заборони і таємниці за залізною завісою* (там само, 29). Словосполучення *казармовий комунізм* зареєстровано в СМТО:

комунізм: казармовий комунізм. Суспільно-політичний устрій СРСР, зокрема в 30 – 50-ті рр. ХХ ст., що характеризувався жорстким контролем усіх сторін життя суспільства, закритістю, репресіями. *Антихрис-*

тиянська суть казармового комунізму найрізкіше виступила проти заповітної Христової науки любови і прощення. Послідовна клясова [класова] пильність, «нетерпимість до всяких проявів» – стала воістину новою релігією, також абсолютною, як новозавітна проповідь братолюбів (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 79). – Див. **велика казарма; апарат будівничих казарми; тоталітарна сталінська казарма**

Шістдесятники (синонімічні назви *опозиційна Україна, в'язні сумління, нонконформісти, єретики, Антеї, Прометеї*) протистоять як вірним лакеям, пружинно-спіральному негідникам, моральним мутантам неосталінізму, так і легіону [легіону] радянських письменників, літературним бовдурам, представникам радянської псевдолітератури, гнучкохребетній напівінтелігенції [напівінтелігенції], квітучому болоту, серед яких наявна внутрішня підпорядкованість «раби» – «погоничі», наприклад, у словосполученнях з компонентом *раб*:

раб: раб влади. Той, хто сенс життя бачить у кар'єрному зростанні, хто повністю підпорядковує свою волю, вчинки і т. ін. прагненню розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь, вірно служить тим, хто має владу. *Раби влади мало відрізняються од рабів багатства і розкошів* (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 301); **Раб капіталу.** Той, хто повністю підпорядковує свою волю, вчинки і т. ін. прагненню до збагачення, наживи. *Учорашні раби влади переступили свою заповідь про «священну державну власність» та Божу заповідь «не вкради» – і стали рабами капіталу* (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 301); **Раб лінійний і лукавий, бібл.** Той, хто змарнував подаровану Богом, природою можливість і не примножив свій життєвий успіх, хто намагається прожити не працею, а хитрощами, інтригами. *«Раб лінійний і лукавий».. не вмів давати, хоче брати* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 15). – Вислів з «Притчі про таланти», яка міститься в Євангелії від Матвія (Мт. 25: 14 – 23) і розповідає про друге пришестя Христа; **Раб рабів. 1.** Той, хто сліпо виконує волю начальства, яке так само повністю підпорядковує кому-, чому-небудь свою волю; раб, який служить рабам. *Який високий світ свободи прийшов до мене в камеру! Як легко мені стало розмовляти з рабами рабів, запопадливими слугами лжі й лукавства!* (Є. Сверстюк, На полі чести, 2015, 345); *Весь шлях – це ланцюг страшних і нелюдських засобів, що використовували людину як матеріал [матеріал], як раба рабів...* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 20). – Пор. фразу з першого букваря, складеного А.Я. Шнеєром, що вийшов після Жовтневої революції 1917 р., яку вивчали напам'ять на заняттях з ліквідації неписьменності: «Ми – не раби! Раби – не ми!»).

Опозиційні лексеми *лицарі*, з одного боку, і *донощики, графомани*, з другого, відповідно означають письменників двох відроджень (Розстріляного відродження 30-х років і задушеного відродження 60-х років ХХ ст.)

та радянських письменників: *Перші діють проти своїх особистих інтересів, другі малодушно заробляють тридцять срібників різною монетою* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993 (1990), 167). Тому і стверджує автор, що «поет у нас або репресований, як Плужник, або змарнований, як Тичина», але однаково втрачені для української культури *скалічені, розстріляні ісамознівчені таланти* (там само, 220). Перші – люди, які мислять чесно, *лицарі смутної доби, розстріляні серця*, з одного боку Василь Стус, який *заяснив, наче уражений струмом, повторив невизнання у фарисейському світі, суд синедріону і страдницьку путь на Голготу* [Голгофу] і *зацькований поет Борис Пастернак*, з другого – П. Тичина – *геніальний поет, який знищив у собі душу поета, поет, який від жаху втратив лице, полонений співець, якого світ ловив і спіймав* (перифразований вислів Г.С. Сковороди). Узагальнений образ письменників-дисидентів означений словом *озон* та словосполученнями *поети національного болю, нерозмінна людська верства, випрямлений хребет, прозорі краплини сліз, погашені зорі українського небосхилу*; їм протиставлені неопозиційні письменники – *переспівувачі, епігони, «слідопити», співці-патріоти; солдати ідеологічного фронту, паперові кораблики, надуті бульбашки*.

хребёт: віпрямлений хребёт, перен. Про того, хто не втрачає почуття власної гідності за будь-яких умов, ні перед ким не принижується, не запобігає, не підлещується. *У часи гльобального [глобального] релятивізму всі Франкові чесноти не дуже в пошані. Душа все ще під сумнівом, випрямлені хребти не цінуються* (Є. Сверстюк, *Світлі голоси життя*, 2014 (2008), 166). – У СУМ: гнўти (погнўти) спіну. – Див. **гнучкохребётний; кїрпа гнучкошієнков.**

гнучкохребётний, -а, -е, перен., глузл. Слабохарактерний; який легко підпадає під чий-небудь вплив. *Гнучкохребётна напівінтелігенція* [напівінтелігенція] (норм. напівінтелігенція). Соціальна група не зовсім інтелектуальних, малоосвічених, з невисокою культурою людей, які заради кар'єри запобігають перед владою, прогинаються перед нею, демонструючи лакейські звички. *Найбільший розрив релігійної традиції бачив Лукаш у ланці, яку Ю. Яновський назвав «гнучкохребетна напівінтелігенція»* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993, 87).

кїрпа: кїрпа гнучкошієнков, -и -а, ч., зневажл. Той, хто зверхньо ставиться до народу і запопадливо вислужується перед владою. *І «моголи», і «раби, підніжки», і «капуста голова», і «донозики і фарисеї» – то не якісь там кїрпи гнучкошієнкови, а часто і «шанувальники Тараса»* [Т.Г. Шевченка]. *Уже не кажу про м'якосердих, які впевнені, що такі штрихи, як «люди гнуться» або «за шмат гнилої ковбаси», не стосуються народу* (Є. Сверстюк, *Світлі голоси життя*, 2014 (1999), 121). – Вислів на позначення «благогородної фамилії» належить до так званих «значущих, промовистих імен», що були поширені в сатирі XVIII – XIX ст. На обкла-

динці першого видання «Гайдамаків» Т.Г. Шевченка семантично контрастний тричлен зі слів взаємовиключного змісту «Кирпа-Гнучкошиєнко-в», елементи якого послідовно означають: пиха, чванство + низькопоклонство, лакейство + «русифікація» українського прізвища як ознака холопства – характеристика українського панства, яке демонструвало дворянську зарозумілість перед народом, лакейство перед владою і холопську зневагу до всього українського. Тут поєднання висловів *кирпу гнути* (чванство, зарозумілість) і *гнути шию* (підлабузництво, плазування перед сильними світу цього). Пор. також у сучасних ЗМІ новини, позначені тегом «гнучкошиєнко». – Пор. прот. **випрямлений хребёт; прямостояння; хребёт нової української літератури.** – Див. **безхребётні; імітувати прямостояння; гнучкохребётна напівінтелігенція.**

Для розрізнення письменників-опозиціонерів і решти письменників Є. Сверстюк вдається до мовотворчості. *Путні* – це *совість народу*, письменники, які *знають добру путь, чесну дорогу* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 221). Письменник *путній прояснює путь народу* (Там само) і *сам проходить хресну путь* (236). *Непутні* (або *безпутні, припутні* «приблуди»), *полохливі зайці, блудні*, які *обминають батьків, традицію*; тут *малодисциплінованої думки і чесних талантів*. Пор. у СМТО:

пўтній, -я, -є, *авт.* Який знає правильну путь, прямує нею, безкомпромісно і чесно служить своєму народу, зберігає і примножує його культурні і духовні надбання; путящий, правильний, справжній. *Антоненко-Давидович – письменник справжній, письменник п у т н і й. Це незвичне означення треба пояснити. Путній – знає добру путь, чесну дорогу. Безпутнім сином у нас називали не дурного, а блудного, що обминає путь батьків, традицію. Дорога була освячена віковим ідеалом: батько-мати, народ ставлять сина на добру дорогу (яку все ж таки ще й треба знайти самому!). Путній знаходить і реалізує себе на цій дорозі. Непутній кривими манівцями шукає легкого щастя – і вітер носить його де попало. Він може наплутати багато стежок, а будучи письменником – багато томів. На добру дорогу виходить **путній** син самовіддано і торує її, аж поки не впаде, як добре зерно в ріллю. ..Путній письменник прояснює путь народу, непутній – хитрує лукаво і видає за путь те, що йому нині вигідно* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 220 – 221). ||у *знач. ім.* **пўтній**, -нього, *ч., авт.* Той, хто наполегливо, уперто, самовіддано, всупереч усім життєвим обставинам, зберігає вірність високим ідеалам, заповітам батьків, народним звичаям і традиціям, хто ціною свого життя виборює щастя народу, не звертає з істинної путі. *У нас гори книжок і купи імен, з яких історія відбере тільки **путніх**, що торували шлях і вмирали на шляху* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 221). – Пор. прот. **припутень.** – Див. **Син і Спадкоємець.**

пріпутень*, -тня, ч., авт. Той, хто ідейно і світоглядно чужий якому-небудь колективу, середовищу; попутник, супутник. *Хто є батьки? Ті, що несуть обов'язок і спадщину предків, що плекають ниву, що залишають пряму і чесну дорогу... А тут Довженко вмирав від смертельних ран, з тугою до рідного краю, Рильський і Тичина мовчали під тягарем вини, а **припутень** Корнійчук і дрібні К* об'явилися батьками, що, продавши спадщину, жваво вимагали до себе любови. За їхнім галасом усі відчували мовчання матері, стражденної, забутої серед клопотів і обов'язків сьогодення* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 283). – У СУМ: лісовий голуб, великої породи. – Пор. прот. **п'утній**. – Див. **урочисто-чужий**.

Антипод, опозиційна фігура людини – *антилюдина*, яка попирає святині і традиції батьків, ганьбить їх. Уособленням першої є *рухивець*, другої – *совок, міщанин-споживач, національно індиферентний, позбавлений національної гідності хохол, маланчук, цербер, суржик, держиморда*. Відповідно, паралелі з тваринного світу (зоометафори): перший – *біла ворона*, яка не каркає і не краде, другий – *чорна ворона, сіренький горобець, собака на сні, вчений папуга, полохливий заєць, вчений мурашник, сірий віл науки*. Наприклад, у фразеологізмі *біла ворона* первісно закладена певна внутрішня суперечність. За народними уявленнями, ворона не уособлює позитивних якостей: це простуватий, неметкий, мстивий, позбавлений будь-якої привабливості птах. Водночас білий колір в українській культурі – символ світла і чистоти, який захищає від темних сил і протистоїть чорному. У мові фразеологізм *біла ворона* зазвичай вживають для характеристики того, хто не схожий на інших, кого зневажає суспільство за цю його несхожість. У мовлення він увійшов з дикої природи, де чорні ворони можуть забити на смерть свого родича-альбіноса, оскільки білий колір впадає в око хижаку, а тому в небезпеці опиняється решта представників виду. У загальномовному тлумачному словнику фразеологізм *біла ворона* має дефініцію «про того, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним» (СУМ, I, 181). Євген Сверстюк творчо переосмислює це словосполучення. У СМТО, виходячи з контексту, фразеологізм *біла ворона* подано так:

ворона: біла ворона*, схв. Той, хто різко виділяється серед інших, несхожий на оточення своєю високою моральністю, силою духу – позитивна оцінка такої незвичайності. *Але задумайтесь: у нас зовсім нема іншої зброї, крім моральної. Якщо не будемо вищі морально – нас і не помітять. ..Ми можемо перемагати тільки тією силою, якої у них немає: силою білої ворони, яка не каркає і не краде* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1989), 55); *На кожному кроці перед вами [в'язнями] стояв вибір: або приєднатися до солдатів ідеологічного фронту, або залишитися білою вороною, на яку кидають болото, примовляючи: «то за відповідальність і свою честь», а то «за посольство перед людством», а то «за увагу й повагу читача»* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 174). – У мов-

лення вислів увійшов з дикої природи, де чорні ворони можуть забити на смерть свого родича-альбіноса, оскільки білий колір впадає в око хижаку, а тому в небезпеці опиняється решта представників виду. – У СУМ: *несхв.*; про того, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним. – Див. **люди орліного лѣту і сїльного дѣху; вїйти на свїй Сенáтський майдáн; на хвїлі шїстдесятників.**

Вжита як порівняння кольороназвачорна нитка (*Мов чорна нитка, тягнеться те внутрішнє роздвоєння в характерах російських інтелігентних людей аж до наших днів* – Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 434; *Тургенєву [Тургенєву] судилася ця чорна нитка вже змалку, коли він покинув лютий поміщицький світ своєї матері й почав з дев'яти років учитись у німецькому пансіоні* – там само, 434) у текстах Є. Сверстюка підсилює вказівку на внутрішню світоглядну роздвоєність російської інтелігенції між західництвом і слов'янофільством. Значення чорного кольору у слов'янській культурі подвійне: з одного боку, – це колір жалоби, смутку і печалі, з іншого, – він пов'язаний із землею-годувальницею, в яку люди здавна вкладали свою працю, а вона віддячувала щедрими врожайми. Серед предметних символів-оберегів, що виконують захисну функцію, і чорна нитка: носіння такої нитки на зап'ястку лівої руки забирає негатив, надає власникові такої нитки спокою і врівноваженості, захищає від хвороби. Оскільки за марновірними уявленнями чорна нитка – магічний знак, пов'язаний з чаклунством, то носіння його може вказувати на роздвоєність натури власника. Отже, можливе трактування назви як того, що не викликає схвалення, свідчить про світоглядну роздвоєність особистості (тут російської інтелігенції) у виконанні нею цивілізаційної місії, а також як один із символів-оберегів, де чорний колір хоч і асоціюється із землею-годувальницею, проте носіння такого символу свідчить про двоїсту натуру власника, який вірить в магічну силу (йдеться про світоглядну роздвоєність між західництвом і слов'янофільством). Пор. фіксацію та пояснення цієї багатокомпонентної назви в СМТО:

нітка: чóрнанітка. Те, що не викликає схвалення, свідчить про роздвоєність особистості. *Для культури, для «європеїзму» [європеїзму]... освічені росіяни почали далеко живіше інтересуватися тим, що діялось у Парижі і Берліні, аніж тим, що творилося в їх власнім домі. ..Мов чорна нитка, тягнеться те внутрішнє роздвоєння в характерах російських інтелігентних людей аж до наших днів. ..Тургенєву [Тургенєву] судилася ця чорна нитка вже змалку, коли він покинув лютий поміщицький світ своєї матері й почав з дев'яти років учитись у німецькому пансіоні* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 434). – Пор. також чорну нитку як один із символів-оберегів, де чорний колір хоч і асоціюється із землею-годувальницею, проте носіння такої нитки засвідчує двоїсту натуру власника, який перебуває у полоні магічних уявлень.

Вербальним втіленням образу духовно спустошеної і скаліченої людини в тоталітарному суспільстві у Є. Сверстюка виступає низка словосполучень зі стрижневим компонентом *гвинт* (*гвинтик*), які мають таку лексикографічну дефініцію:

загвінчувати: гвинті загвінчувати, перен. Посилювати вимоги, вдаватися до суворого натиску. *А коли він [П.Г. Тичина] ще ставав на мозолі, нагадуючи: «під проводом партії всі гвинти загвінчують», тоді давав право на ненависть* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 225). – Див. **загвінчування гайок; закручуваний і відкручуваний гвінтик; закручувати гайки.**

гвінтик: гвінтик війни. Той, хто змушений діяти механічно і безініціативно, чітко виконуючи військові накази. | *Образно. Якби справді йшлося про вилучення катів, то серед білого дня на вулиці Києва чи Москви ми знайшли б такого ката, проти якого Дем'янюк – якийсь безіменний гвинтик війни* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1991), 120). – Див. **відділіти зерно від полуби.**

гвінтик: гвінтик державної машини. Безмовний, ретельний і старанний працівник, який змушений підлаштовуватися під будь-яку владу. | *Образно. Адже тоді [в СРСР] поет був слугою партії, а робітник – гвинтиком державної машини...* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014, 762). – Див. **гвінтик системи насильства; закручуваний і відкручуваний гвінтик.**

гвінтик: гвінтик системи насильства. Про того, хто втратив індивідуальність, перетворився на безвольний елемент системи підпорядкування, суворого тиску. | *Образно. Той чужий виконує функцію «защиты царя и отечества» [захисту царя і вітчизни], тобто гвинтика системи насильства над людьми, над народами* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 118). – Див. **гвінтик державної машини; закручуваний і відкручуваний гвінтик.**

гвінтик: закручуваний і відкручуваний гвінтик. Про ступінь крайньої несвободи людей у СРСР, якими можна легко маніпулювати, діяльність яких обмежувалася функціональною необхідністю, визначеною державою і / або партією. | *Образно. Знищити особу – це стара державна мудрість, але запізніла. Особа стає надто великою після смерті. Найкраще – профілактика: раннє виявлення, рання неутралізація [нейтралізація], раннє знешкодження, тобто перетворення на легко закручуваний і відкручуваний гвинтик* (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 94). – Вислів постав на основі цитати з роботи В.І. Леніна «Партійна організація і партійна література»: «Літературна справа має стати частиною загальнопролетарської справи, "коліщатком і гвинтиком" одного-єдиного великого соціал-демократичного механізму». Пов'язаний також зі сталінізмом – політичною системою в СРСР наприкінці 1920-х – на початку 1950-х років,

для якого характерне панування авторитаризму, посилення каральних функцій держави, зрощенням державних органів і правлячої Комуністичної партії, жорсткий ідеологічний контроль у всіх сферах суспільного життя, зведення простих людей до ролі «гвинтиків» держави. – Пор. прот. **індивідуальності, обдаровані характером.** – Див. **гвінтик системи насильства; закручуваний і відкручуваний гвінтик; гвінтик державної машини; пристосований житель казарми.**

Життя в новітній демократичній Україні, на переконання автора, поки що мало відрізняється відколишнього соціалістичного і репрезентованеназвами –символами доби *кравчучка* і *кучмовоз/кучмові*; йому протистоїть надія на світле майбутнє, реалізована словосполученнями *золотий гомін*, а також *Празька весна* і *Оксамитна революція* та *Помаранчева революція*:

кучмовоз, -а ікучмовіз, -воза, ч., розм., ірон. Двоколісний візок середнього розміру для перевезення важких вантажів: мішків з овочами, пакунків з іншими речами і т. ін. *У глухе безчасся.. народ озброївся в кравчучки і кучмовози, а вдесятеро скорочене воїнство вціляє за участю росіян російськими ракетами в російський літак, розплачуючись за це українською честю й народніми грошима* (Є. Сверстюк, *Світлі голоси життя*, 2014 (2004), 615). – Народні іронічні назви-синоніми набули поширення у «лихі» 90-ті минулого століття за правління другого президента України Л.Д. Кучми. Слова *кучмовоз / кучмовіз* утворено за продуктивною моделлю основокладання (композиції) «іменник + основа -воз» дієслова *возити*, на базі сполук дієслова *возити* з іменниками на позначення об'єкта перевезення, вантажу: *молоковоз, бензовоз, ваговіз, стоговіз*. Зразком могло слугувати поширене у 80 ті рр. ХХ ст. слово *членовоз* – назви службового автомобіля найвищого класу для перевезення керівників держави і високопоставлених функціонерів КПРС: *член (ЦК КПРС) + воз(ити)*.

гомін: золотий гомін, книжн. Про події в Києві 1917 року, пов'язані з проголошенням Центральною Радою незалежності Української Народної Республіки. *І коли над Києвом 1917 року піднявся «золотий гомін» – у Києві з'явився будівничий української церкви, людина глибокої віри, патріот Василь Липківський* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993 (1990), 34). – За однойменною назвою ліричної поеми П.Г. Тичини про благовіст золотоверхого міста над Дніпром, вітання Андрієм Первозванним киян, благословлення хрестом міста, предки встали з могил і приносять жертву сонцю, навколо всезагальна радість. Золоте сонце, золоті джерела, золоті куполи Лаври і Софії, золоті човни Андрія Первозванного, що причалюють із сивої давнини, створюють золотий гомін над стародавнім і новітнім Києвом. – Пор. прот. **чавунний ренесанс; чавунні соцреалістичні стереотипи.** – Див. **перекричати гомін душі; давня українська церковно-хорова традиція; християнсько-гуманістичний.**

весна́: Пра́зька весна́. Ліберальні реформи щодо розширення прав і свобод громадян, проведення децентралізації в колишній Чехословаччині, які тривали з 5 січня до 21 серпня 1968 р. і завершилися уведенням військ країн Варшавського договору. *Виглядаю долю довгождану, А не діжду – вибуду із гри, – писав він [Василь Стус] у жовтні 68-го року – в пору, переломну після розгрому **Празької весни*** (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 145); *Я [І. Дзюба] думав тоді – це ж був 1965 рік, тобто за три роки до чеських подій, до розгрому **Празької весни** – в мене були деякі надії, ілюзії, що можливо ще повернути справу по-іншому* (І. Дзюба, Насправді було так..., 2001, 66); *Здається, тут уже багато таких, хто виростав після «празької весни» й не чув гуркоту брежнєвських танків* (О. Гончар, Щоденники, 2008 (1987), т. 3, 140); *Після придушення "**Празької весни**" в серпні 1968 року комунізм опустився до грубої сили – і стеля зовсім опустилася* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (1999), 501); *Після розгрому «празької весни» у справі «Дуклі» вийшло спеціальне розпорядження, і я не маю жадного сумніву, що до цього був причетний Новиченко* (Є. Сверстюк, На полі честі, 2015, 141). – Романтична назва запозичена у щорічного весняного фестивалю академічної музики, що відбувався в Празі з 1946 року, хоч самі події до музики стосунку не мають. Натомість очевидний перегук з європейськими революціями 1848 – 1849 років – революційними рухами, що носили антифеодальний і національно-визвольний характер, учасники яких виступали за демократизацію суспільного життя; в історію увійшли під загальною назвою «Весна народів». – Див. **Оксамітна революція**.

револю́ція: Оксамітна револю́ція [з чес. Sametová revoluce – Оксамитна (Оксамитова) революція, слц. Nežná revolúcia – Ніжна революція]. Здійснене безкровно мирне громадянське повстання в Чехословаччині в листопаді – грудні 1989 року, що привело до усунення від влади комуністичної партії і демонтажу соціалістичної системи в ЧССР (Чехословацькій Соціалістичній Республіці). *У свідомості багатьох українців імена Томаса Масарика і Вацлава Гавела є найтеплішими світилами на горизонті ХХ століття. ..Ми пережили Празьку весну 1968 року як спалах творчих сил і навіть надію на гуманізацію Негативного [Негативного] Принципу. ..ваша **Оксамитна революція** стала для усіх святом і прелюдією незалежності України, а також, певною мірою, і Помаранчевої революції* (Є. Сверстюк, Світлі голоси життя, 2014 (2011), 448). – Термін «Оксамитна революція» застосовується також в інших східноєвропейських країнах, де наприкінці 1980-х – на початку 1990-х стався безкровний (виняток – Румунія) перехід від соціалістичної системи до ліберальної. Згодом термін стали застосовувати на позначення ненасильницької революції загалом. Пор. подібне загальне значення терміна кольорова революція. – Див. **Пра́зька весна́**.

В опозиційних відношеннях перебувають також *наука і псевдонаука*. Перша прокладає дорогу до Бога, друга – *бутафорія, наука словесної спритності, вчений мурашник*, де панують *напівправа, напівкультурність і напівосвіченість*. Перша спирається на *справжніх лідерів* (священників, поетів, учителів), які, означивши критерії справжності – об'єднання навколо високих безкорисливих принципів, *поставили честь і обов'язок понад усе* (Є. Сверстюк, *Блудні сини України*, 1993 (1990), 52), друга – на *напівосвічених вчителів та професорів*. Перші служать високому обов'язку відродження нації, другі, *озброївшись заяложеною і кумедною офіційною фразеологією, поширюють псевдонаукові агітки*. В опозиційних відношеннях перебувають також поняття, виражені словосполученнями *дисциплінована творча думка і блудливо-догідлива думка*, за якою йде довгий ряд негативних синонімів: *демагогічна, лінива, хитра, формальна, партійно-кон'юнктурна, декоративна*.

Опозиція «верх» – «низ» / «високе» – «низьке» / «горішнє» – «долішнє» реалізоване поняттями *Бог (Творець, Абсолют, Святий Дух)* і його антиподом – *ідолом (Мамоною, кумирами, Золотим Телям/Тільцем, бісами)*. *Багатоликий ідол (самовдоволене божество)* виступає також в образі імперії (*поваленого ідола*), яка протистоїть Всевишньому, культивуючи неопоганство й рабство «найнижчого гатунку», обожнюючи гріх гордині. На місце одного розвінчаного ідола приходять інші – *Мамона, Золоте Теля. Христу, Сину Божому*, який прийшов виконати Закон Божий, колись протистояли фарисеї (*рід зміїний і лукавий*), тепер протистоять нові фарисеї – «генії ночі»: *войовничі атеїсти, кволі духом, страшна людина безбожна*. Наголошується на гострому протистоянні між УАПЦ (*погубленою українською сестрою, гірчичним зерном, з якого виростає велике дерево*) і РПЦ (*Антиукраїною, церквою імперською, русифікаторською, нетерпимою*). Сьогодні, коли «ряса входить в моду», виокремлюються й духовні пастирі. Протиставлені церковнослужителі УАПЦ – *пастирі добрі і їхні супротивники* – священники РПЦ: *церковні двійники партапарату, пастирі інструкцій, імперські патріоти у рясах*. На низовому рівні також відбувається гостре протистояння між прихожанами двох зазначених церков: перші – *релігійно-патріотичні сили*, другі – *побічний продукт вишколеної лояльної [лояльної] церкви, міщансько-патріотичне болото*. Як опозиційні пари тут представлено словосполучення *християнський аскетизм і революційний аскетизм*:

аскетизм: революційний аскетизм. Невибагливий спосіб життя, за якого чие-небудь суворе самообмеження, скромність і стриманість зумовлені революційними переконаннями, самовідданістю у боротьбі за соціальний прогрес, без сподівання на віддяку й на небі. **Революційний аскетизм** – *матеріалістичний [матеріалістичний]*. *Він зневажає покірність кротких і чистих серцем, відкидає співстраждання, милосердя і «всяку*

містику». Це аскетизм гордині, це скромність гордині, і мета його – здобути собі право не щадити інших, право судити суворо й нещадно (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 79). – Див. тут **гартується сталь; Християнський аскетизм**. Християнське подвижництво, засноване на ревному прагненні до єднання з Богом, духовно-моральному вдосконаленні, що здійснюється через подвиги добродісного монастирського або мирського життя. Правда, зовні схожим з християнським був революційний аскетизм. Але в цій зовнішній схожості закладена протилежна суть: **християнський аскетизм** є упокоренням гордині й не має жадних[жодних] зовнішніх цілей, – лише моральне вдосконалення через зречення насолод, які дає світ (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993, 79). – Пор. прот. **криві обхідні дорogi**. – Див. **дорoga на Голготу; етика живoiї любoви; йти дорogaю Христа**.

Людське життя представлене в образі двох дорog. Одна – *хресна дорoga* того, хто бере на плечі найважчий хрест, і бере на плечі долю свого народу, друга – це *дорoga блудного сина* (інше авторське вербальне втілення – *дорoga свинопасiв*), того, хто «не взяв на плечі батьківського спадку, щоб примножити його, а взяв легшу ношу – слуги в чужих панiв» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 13). Біблійний вислів *дiм Отця* як уособлення вiльного рiдного краю, України протистоiть *казарми* – *миколаiвськiй i сталiнськiй*. У доми прагнуть жити *великi iндивiдуальностi*, *дисиденти казарм*, тодi як у казарми – *маси*, для яких вона прийнятна, бо там живуть «мiнiмумом зусиль, мiнiмумом вiддачi» (Є. Сверстюк, Блудні сини України, 1993 (1990), 18), «iх єднає бездомнiсть i вiдсутнiсть святинi» (14). *Свiтло дому Отця*, яке мерехтить здалеку, як маяк бездомним, протистоiть *iмперському мороку*. *Дiм Отця* осмислюється передусiм як побудова Храму Божого в душах людей, i як упорядкування мiжконфесiйних, мiжцерковних вiдносин. Протиставленi також висловивiдсутнiсть святинь i *принципова вiдсутнiсть святинь*: перший осмислюється як бiда, як особиста вада людини, другий перетворюється на гасло, а його носiй – на руйнiвника святинь.

Отже, СМТО стане важливим джерелом фiксацiї лексико-фразеологiчного складу українськoi лiтературноi мови i забезпечить належну реєстрацiю й необхiдну нормалiзацiю сучасного стану українськoi лiтературноi мови, а також послужить надiйним пiдгрунтям для укладання нового тлумачного словника активного типу.